

MARIJANA KORUNEK
Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Varaždinu
marijana.korunek@min-kulture.hr

Primljeno: 13. 07. 2015.
Prihvaćeno: 01. 12. 2015.

PROBLEMATIKA OČUVANJA I REVITALIZACIJE FORTIFIKACIJSKE ARHITEKTURE NA PRIMJERU PUSTE BELE, PAKE I GREBENGRADA

Na području Varaždinske županije očuvan je veći broj građevina fortifikacijskog karaktera, a u ovom radu prikazana su tri primjera koji se danas nalaze na području Grada Novog Marofa. To su utorde Pusta Bela, Paka i Grebengrad, koje su u različitim stadijima istraženosti i očuvanosti, te su dobro poslužile za ocrtavanje problematike očuvanja i revitalizacije ovog tipa baštine.

Varaždinska županija iznimno je bogata građevinama fortifikacijskog karaktera, a to možemo pripisati važnom geostrateškom položaju i burnim povijesnim prilikama. Sve one nastaju u određenim isječcima vremena u kojima su nepovoljne okolnosti stvorile potrebu za obranom. Njihov karakter i oblikovanje prati tehnološka dostignuća graditeljstva i tehnika ratovanja vremena u kojem nastaju, ali tu ne treba zanemariti i financijske mogućnosti njihovih vlasnika i naručitelja, kao ni sposobnosti i vještine majstora graditelja.

Fortifikacijske građevine i objekti obrambenog karaktera od prapovijesti do danas svoju izvornu namjenu u pravilu gube prestankom vojne opasnosti, te se tada u najvećem broju slučajeva ili napuštaju ili radikalno pregrađuju. Iz tog razloga neki od njih današnje su vrijeme dočekali u izrazito lošem stanju, neki kao ruševine, a nekima se tijekom stoljeća izgubio svaki trag.

Za srednjovjekovne i rano - novovjekovne zidane utvrde u sjeverozapadnoj Hrvatskoj prestanak vojne opasnosti veže se uz jenjavanje Osmanlijske snage i uz pojavu baroka, te je taj spoj stvorio sasvim novi način poimanja života i kulture življenja. Tada se napuštaju relativno skućene i nepristupačne utvrde, a plemići se sele u nizine gdje grade svoje nove raskošne barokne rezidencije prilagođene novom načinu života.¹

¹ O napuštanju utvrda i pojedinačnoj izgradnji raskošnih baroknih rezidencija detaljnije u: OBAD - ŠCITAROCI, M. (1991).

Kako je područje Varaždinske županije izrazito bogato fortifikacijskom baštinom, ovdje će se prikazati tri referentna primjera srednjovjekovnih zidanih visinskih utvrda² na području današnjeg Grada Novog Marofa, preko kojih će se opisati stanje i stvarni potencijal ovog tipa kulturne baštine. Sve tri građevine danas su očuvane kao ruševine, a to su utvrde Pusta Bela, Paka i Grebengrad.

Prva je utvrda Pusta Bela (slika 1) čiji se ostaci danas nalaze južno od naseља Bela, na litici s istočne strane ulaza u Belski dol. Ona je građena na strateški važnom položaju visoko iznad Belskog prijevoja, koji od davnina predstavlja prirodnu komunikaciju (slika 2, 3). Ovdje se neće ulaziti u detaljnije povijesne i arhitektonske analize, nego će se navesti samo neke osnovne smjernice za lakše poimanje značaja same utvrde. Ona je imala oblik nepravilnog četverokuta (slika 1), a zbog strateških razloga ulaz u nju bio je moguć samo sa jedne strane. Prvi pouzdani podatak o gradu Beli je listina iz 1275. godine, kada je ovdje bilo organizirano sjedište ivanovaca. Detaljan opis samog grada očuvan je tek iz 1606. godine, a u njemu se navodi da je unutar bedema i braništa stajala kula. Osim nje u unutrašnjosti grada spominju se zgrade, blagovaonice, kuhinje, kupaonice i podrum, a navodi se i bijeli kvadratni kamen u kojem je bio uklesan križ, što se smatra znakom križarskog reda. Već sredinom 17. stoljeća Bela se spominje kao razrušeni grad.³

Od tog vremena ova utvrda prepuštena je zubu vremena, te na njoj, prema dosadašnjim spoznajama, nisu vršeni nikakvi daljnji građevinski radovi dogradnje i obnove.

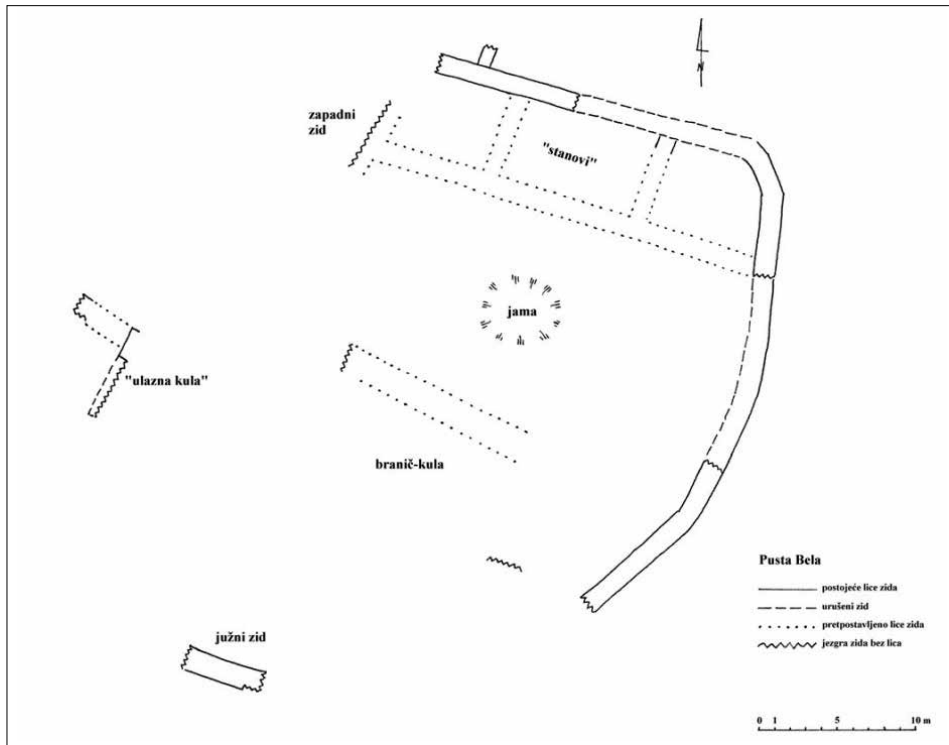
Utvrda je izgrađena na nepristupačnoj litici, koja je izvorno iz strateških razloga zasigurno bila bez raslinja, ali je ona vremenom zarasla u gustu šumu (slika 2). Podatke da je interes za raščišćavanje utvrde od vegetacije pokazala lokalna škola donosi nam Tomislav Đurić 1981. godine, koji navodi i da do realizacije toga nije došlo, te su i danas utvrda i njezin okoliš prekriveni gustom, na mjestima i neprohodnom vegetacijom. Prvu shematsku skicu tlocrta ove utvrde objavila je Lelja Dobronić 1984. godine, a prvi poznati tlocrt je temeljem rezultata rekognosciranja na terenu izradio Juraj Belaj (slika 1). Izuzev toga na utvrdu nisu vršeni nikakvi drugi radovi, poput arheoloških istraživanja ili građevinske obnove.

Zbog svoje povijesti utvrda Pusta Bela iznimno je vrijedna građevina, prvenstveno iz razloga što je bila sjedište crkvenog reda ivanovaca, čija je ostavština

² Za definiranje ovih građevina kroz literaturu se koristi više naziva: *castrum*, grad, utvrđeni grad, burg i utvrda. Obzirom da terminološka diferencijacija građevina fortifikacijskog karaktera nije ujednačena u ovom radu one će se nazivati utvrdama.

³ O samoj utvrdu i njezinoj povijesti detaljnije u: SZABO, G. (1920), 85 – 86; ĐURIĆ, T. (1981), 50; DOBRONIĆ, L. (1984), 17 – 103; ŠIMEK, M. (1997), 20; BELAJ, J. (2009), 155 – 182; KORUNEK, M. (2012), 229 – 230.

na području Hrvatske izrazito slabo istražena i poznata. Za početak nužno je izvršiti snimanje postojećeg stanja očuvanih zidova, izraditi projekte građevinske obnove, te u konačnici planirati arheološka istraživanja. Ona bi nam mogla dati neprocjenjive podatke o životu jedne crkvene zajednice cjelovitim sagledavanjem lokaliteta, od građevinskih rješenja korištenih pri gradnji, do onih najjednostavnijih predmeta korištenih za svakodnevnu uporabu.

Slika 1: Tlocrt utvrde Pusta Bela (objavljeno u: BELAJ, J. (2009), 161)

Danas ovu utvrdu gotovo pa isključivo posjećuju samo planinari u okviru postojećih planinarskih staza. Uz individualne i organizirane izlete od strane planinarskih društava, povremeno se organiziraju i stručni posjeti, kao što je to bio slučaj s onim kojeg je tijekom 2012. godine organiziralo Udruženje arhitekata Međimurja, kada su posjećene utvrde Grebengrad i Pusta Bela.

Obzirom na današnje stanje utvrde, te njezin smještaj na nepristupačnoj litici i daleko od bilo kakvih sadržaja s kojima bi se mogla povezati, nažalost moramo ustvrditi da osim ovih povremenih posjeta, u skorije vrijeme nije vjerojatno da

Slika 2: Bela, pogled na utvrdu Pusta Bela
(foto: Nino Vranić, 1961. g.,
MKF, inv. br.: 32003)

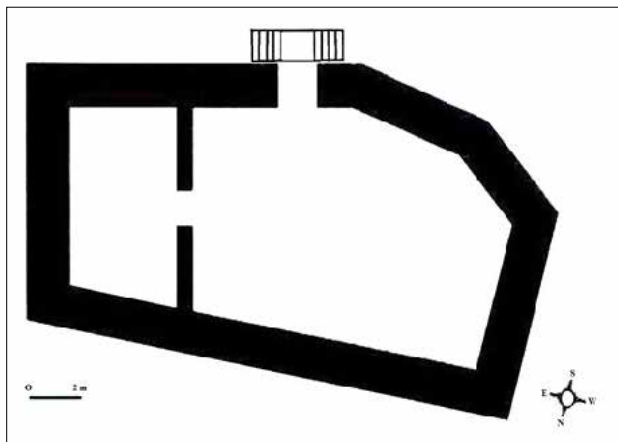
Slika 3: Pogled na ostatke zidova
utvrde Pusta Bela
(foto: Marijana Korunek, 2011. g., KOVŽ)

će započeti neke veće aktivnosti koje bi potakle njezinu popularizaciju. Početak arheoloških istraživanja ili građevinske obnove njezinih zidova mogao bi pokrenuti takve aktivnosti, što bi zasigurno zainteresiralo i širu javnost za ovu povijesno iznimno značajnu utvrdu.

Drugi primjer je utvrda Paka (slika 4), čiji se ostaci danas nalaze nedaleko naselja Paka, na povoljnom položaju iznad potoka Paka i Mostišča, čije su doline prirodni prolazi kroz brdovito i neprohodno područje, a povezuju šire područje Pake s Kalničkim krajem. Utvrda je bila dio srednjovjekovnog obrambenog sustava s utvrdom Kalnik na istoku, Kamenom Goricom na sjeverozapadu i Grebengradom na sjeveru. Ovo je srednjovjekovna utvrda, koja je bila u funkciji od 13. do 15. stoljeća, a od svog napuštanja do 2000. godine propala je do te mjere, da od nje nisu bili vidljivi nikakvi nadzemni ostaci. U to vrijeme javila se inicijativa da se krene s eksploatacijom kamena, koja bi u konačnici značila i devastaciju čitavog brijega na kojem se nalazi utvrda.

To je bio poticaj da se započne s arheološkim istraživanjima čija je prva kampanja provedena tijekom 2001. godine. Sva dosadašnja istraživanja provedena su ukupno u sedam kampanji (slika 5), a njihov voditelj bila je Marina Šimek. Svake godine po završetku istraživanja uslijedila je konzervacija zidova (slika 6), koja je dovršena tijekom 2008. godine. Radove je u cijelosti proveo i koordinirao Gradski muzej Varaždin. U provedenim istraživanjima otkriveno je da je utvrda šesterokutnog tlocrta (slika 4), koji je nastao prilagodbom konfiguraciji platoa, a pronađeni su brojni pokretni arheološki nalazi koji nam svjedoče o načinu života unutar ove utvrde.⁴

⁴ O rezultatima provedenih arheoloških istraživanja detaljnije u: ŠIMEK, M. (2003); ŠIMEK, M. (2006); ŠIMEK, M. (2012).

Slika 4: Paka, utvrda
Paka, tlocrt (izradio
Branko Šimek, 2009. g.,
AO GMV)

Nakon što su arheološka istraživanja već provedena u više kampanji i nakon što je već bilo nedvojbeno utvrđeno da se radi o srednjovjekovnoj fortifikacijskoj građevini, u Prostornom planu uređenja grada Novog Marofa na ovoj poziciji uz oznaku kulturno dobro i dalje je stajala oznaka koja je definirala taj prostor i kao eksploatacijsko polje. Time su na istom mjestu bile predviđene dvije dijametralno suprotne i nespojive namjene, eksploatacija kamena i kulturno dobro, što je u konačnici korigirano.

Slika 5. Arheološka istraživanja utvrde
Paka (foto: Marijana Korunek,
2006. g., KOVŽ)

Slika 6: Konzervacija zidova utvrde Paka
(foto: Marijana Korunek,
2007. g., KOVŽ)

Slika 7: Dani vrganja u Paki 2014. godine, prezentacija utvrde Paka (foto: Branko Šimek)

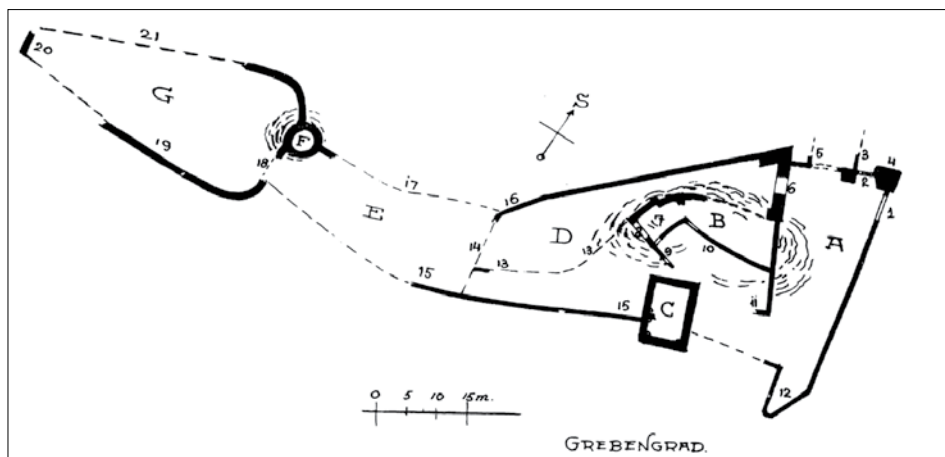
Slika 8: Dani vrganja u Paki 2014. godine, prezentacija utvrde Paka (foto: Marina Šimek)

Potrebno je istaknuti i činjenicu da je utvrda Paka jedan od rijetkih primjera ove vrste arhitekture koji je u potpunosti arheološki istražen, konzerviran i prezentiran. Nakon što su izvedeni svi radovi, brigu o održavanju utvrde preuzela je lokalna uprava, ali nije donesen plan upravljanja, u kojem bi bilo jasno definirano na koji način i koliko učestalo je potrebno obilaziti utvrdu, pregledavati zidove, čistiti je, održavati pristupni put i slično. Današnja praksa, koja podrazumijeva košnju trave jednom ili dva puta godišnje, ni približno nije dostatna za pravilno upravljanje ovim arheološkim nalazištem.

U svrhu promocije i približavanja utvrde lokalnom stanovništvu, po završetku istraživanja od strane Gradskog muzeja Varaždin uz samu utvrdu postavljena je informativna tabla, te je tiskan deplijan s osnovnim podacima o njoj. Nakon toga je od strane grada Novog Marofa i Turističke zajednice grada Novog Marofa postavljena smeđa signalizacija, koja usmjerava posjetitelje do ove utvrde. U svrhu daljnje popularizacije ove utvrde ona je tijekom 2014. godine prezentirana i u okviru manifestacije Dani vrganja u Paki (slika 7, 8), te je takvu praksu potrebno nastaviti i ubuduće, kao bi se lokalno stanovništvo bolje upoznalo s vlastitom prošlošću, ali i kako bi šira zajednica dobila više informacija o ovoj vrijednoj fortifikacijskoj građevini.

Treći primjer je utvrda Grebengrad, koja je jedna od najvećih utvrda Hrvatskog zagorja, a građena je kroz dugo razdoblje i prilagođavana razvoju ratne tehnike, te opasnostima koje su tom prostoru prijetile tijekom povremenih turskih prodora. Ostaci utvrde smješteni su na istočnom rubu Ivanščice, ispod vrha Velikog Lubenjaka. Ona najvjerojatnije prvobitno nastaje tijekom 13. stoljeća, ali na njoj do sada nisu vršena arheološka istraživanja koja bi nam to potvrdila. Utvrda

je bila dugo nastanjena, a kao godina prestanka života na njoj uzima se 1710., jer je tada izgorjelo krovište.⁵

Slika 9: Tlocrt utvrde Grebengrad (inv. br. TBMF 45057, MKP)

Utvrda je nepravilnog tlocrta čija je forma uvjetovana konfiguracijom terena na kojem nastaje, kao i njezina četiri funkcionalna nivoa. Na najvišem nivou nalaze se ostaci najstarijeg dijela utvrde s dobro branjenom centralnom kulom, a jugoistočno od nje bila je dvorska kapela, koja je i danas relativno dobro očuvana.

Radovi na obnovi utvrde započeli su tijekom 2008. godine, te se od tada kontinuirano vrše u suradnji Grada Novog Marofa i Ministarstva kulture, Konzervatorskog odjela u Varaždinu. Kako bi se uopće mogla sagledati čitava utvrda početni radovi uključivali su njezino raščišćavanje, što je podrazumijevalo krčenje njezine unutrašnjosti od niskog raslinja, ali i rušenje određene količine stabala, kako bi se unutar nje mogla vršiti nesmetana komunikacija. Tada su izvedene i privremene pristupne stubbe do dijelova koji ranije nisu bili pristupačni. Raščišćavanje je omogućilo da se može pristupiti izradi geodetskog snimka utvrde, te se nakon toga krenulo sa obnovom njezini zidova.⁶

Prvi zahvat bila je obnova dijela sjevernog zida središnjeg platoa, koji se bio urušio tek nekoliko godina ranije, nakon čega je uslijedilo 3D lasersko skeniranje

⁵ O povijesti i značaju ove utvrde detaljnije u: LASZOWSKI (1902), 40–47; SZABO (1920), 80–82; ADAMČEK, J. (1973), 16–23; KOŠČAK, I. (1973); KOŠČAK, A. (1998); NADILO (2004), 107–110; FILIPAN, B. (2011), 151–161; KORUNEK, M. (2012), 233–234; KORUNEK, M. (2014), 67–81.

⁶ O tim prvim izvedenim radovima detaljnije u: KORUNEK, M. (2012), 233–234; KORUNEK, M. (2014), 67–81.

utvrde i izrada glavnog projekta za obnovu kapele. Prvo su obnovljeni zidovi kapele s unutrašnje strane, a nakon toga krenulo se sa građevinskom obnovom njezine vanjštine, koja je zbog velike visine zidova i smještaja na nepristupačnom i strmom terenu predstavljala iznimno zahtjevan zadatak (slika 10, 11, 12, 13, 14). U radovima provedenim tijekom 2015. godine kapela je većim dijelom građevinski i statički obnovljena, a potrebno je još dovršiti obnovu njezinog sjevernog zida, te riješiti odvodnju površinskih voda uz njega. Nakon toga u planu je postava nadstrešnice iznad kapele, koja je nužna kako bi se njezini zidovi što bolje zaštitili od atmosferilija, koje bi mogle prouzročiti nova oštećenja njezinih zidova. Po dovršetku ovih radova kapela će biti u cijelosti građevinski obnovljena, što će omogućiti provođenje arheoloških istraživanja u njezinoj unutrašnjosti. Ona će nam zasigurno dati neprocjenjive podatke o kasnosrednjovjekovnim dvorskim kapelama unutar utvrda sjeverozapadne Hrvatske, jer je danas razina poda u njoj okvirno na visini konzola koje su nosile gotičke svodove.

Slika 10. Južni i istočni zid kapele utvrde Grebengrad, stanje prije obnove (foto: Marijana Korunek, 2009.g., KOVŽ)

Slika 11. Južni i istočni zid kapele utvrde Grebengrad, stanje nakon obnove (foto: Marijana Korunek, 2014.g., KOVŽ)

Ova utvrda svojim iznimnim povijesnim značajem, dimenzijama, visokom stopom očuvanosti zidova i dugim vremenom korištenja predstavlja veliki potencijal za obnovu i prezentaciju, kao i provođenje arheoloških istraživanja. Sve to treba sagledati kroz prizmu dobivanja novih znanstvenih spoznaja o životu i načinu korištenja građevina ove vrste, ali i kroz veliki turistički potencijal, koji se pokreće popularizacijom same utvrde.

Popularizaciju svakako olakšava postojeći planinarski dom koji se nalazi u neposrednoj blizini utvrde Grebengrad, te relativno lagan pješачki i kolni pristup do nje postojećim šumskim putem. Paralelno sa obnovom zidova utvrde

Slika 12. Zapadni zid kapele utvrde Grebengrad, stanje prije obnove (foto: Marijana Korunek, 2009. g., KOVŽ)

Slika 13. Zapadni zid kapele utvrde Grebengrad, stanje tijekom radova (foto: Marijana Korunek, 2014. g., KOVŽ)

Slika 14. Zapadni zid kapele utvrde Grebengrad, stanje nakon obnove (foto: Marijana Korunek, 2015. g., KOVŽ)

potrebno je osmišljavati i popratne sadržaje, što uključuje i bogatu nematerijalnu baštinu vezanu uz nju. Osmišljavanjem raznih edukativnih radionica o utvrđi, ali i o netaknutoj prirodi u kojoj se ona nalazi, te postavljanjem kulturno - povijesne zbirke unutar sklopa planinarskog doma, mogao bi se dodatno oživjeti i popularizirati ovaj lokalitet. Popularizacijom Grebengrada stvorit će se i preduvjet za razvoj obrtništva ovog kraja, koji će omogućiti lokalnom stanovništvu da se aktivno uključi u turističku ponudu plasiranjem svojih proizvoda s predznakom grebengradski. Konačan rezultat ovakvog pristupa trebalo bi biti stavljanje u funkciju same utvrde zajedno s planinarskim domom, a sve to zasigurno će opravdati visoka ulaganja koja su potrebna za obnovu i održavanje ove značaje fortifikacijske građevine.

Danas se u organizaciji grada Novog Marofa barem jednom godišnje održavaju manifestacije u planinarskom domu, ali se povremeno organiziraju događanja na samoj utvrđi, kao npr. obilježavanje 800 - godišnjice prvog spomena Grebengrada (slika 15) ili medijski pokrivena promocija o vođenje brige o utvrđi i prezentacija izvedenih radova (slika 16). Lokalna uprava, ali i zajednica općenito, prepoznala vrijednost i stvarni potencijal ove utvrde, čemu je svakako pomogla činjenica da se ona percipira kao ishodište iz kojeg se naseljava dolina, odnosno

Slika 15: Grebengrad, obilježavanje 800-godišnjice prvog spomena utvrde i otkrivanje oznake kulturnog dobra (foto: Marijana Korunek, 2009. g., KOVŽ)

Slika 16: Grebengrad, promocija vođenja brige o utvrdi i izvedenih radova u kapeli (foto: Željko Trstenjak, 2012. g., KOVŽ)

formira današnji grad Novi Marof. Da ova utvrda doista živi u lokalnoj memoriji svjedoči i primjer da su upravo konture njezinih ostataka odabrane za novi logo Turističke zajednice grada Novog Marofa.

Navedene tri utvrde na području Grada Novog Marofa predstavljaju referentne primjere za poimanje problematike zaštite i očuvanja ovog tipa baštine, kao i utvrđivanje njihovog potencijala u budućnosti, obzirom na stanje očuvanosti i istraženosti.

Utvrda Pusta Bela u potpunosti je neistražena i u ovom trenutku unatoč iznimnoj povijesnoj vrijednosti ne postoji interes da se krene s njezinim raščišćavanjem, arheološkim istraživanjima ili građevinskom obnovom očuvanih zidova. Za razliku od nje utvrda Paka je cjelovito arheološki istražena, konzervirana i prezentirana, ali nije uspostavljen sustav redovitog održavanja. Nakon istraživanja i konzervacije, održavanje ovakvih lokaliteta ne mogu preuzeti voditelji arheoloških istraživanja ili njihove institucije, nego se oni u pravilu prepustaju lokalnim zajednicama na čijem se teritoriju oni nalaze. Tu ponekad što zbog nerazumijevanja, što zbog neznanja može doći do novih degradacija prezentiranih zidova, što nepotrebno stvara dodatne troškove i daje sliku nebrige u postupanju s kulturnom baštinom, koja bi ipak svakoj zajednici morala biti jedan od važnijih interesa, jer svjedoči o njihovoj vlastitoj, lokalnoj prošlosti. Utvrda Grebengrad nekako je između ova dva primjera, jer je na njoj započela građevinska obnova očuvanih zidova, ali obzirom na obim radova i iznimno visoka financijska sredstva koja ona zahtjeva prije nego građevina uopće bude sigurna za provođenje arheoloških istraživanja,

proteći će dosta vremena do trenutka kada će se ona moći smatrati u potpunosti istraženom, obnovljenom i prezentiranom poput utvrde Paka.

I na kraju možemo zaključiti da ovaj tip baštine ima veliki potencijal za očuvanje, prezentaciju i popularizaciju kraja u kojem se nalazi, ali da su ti resursi u velikoj mjeri još uvijek zapostavljeni i većim dijelom neiskorišteni. Iako je prvi opširniji popis očuvanih građevina fortifikacijskog tipa s detaljnim opisima izradio i objavio još davne 1920. godine Gjuro Szabo,⁷ njima se tek unatrag tri desetljeća započelo posvećivati više pažnje. Od tada su se pojedinim fortifikacijskim građevinama u ovim krajevima bavili razni autori, a unatrag nekoliko godina publicirane su i dvije opsežne studije koje su izradili Zorislav Horvat i Drago Miletić koje se bave upravo ovom arhitekturom.⁸ Sve to ukazuje na sve veći interes struke i stručne javnosti za građevine fortifikacijskog karaktera, što uvelike može poslužiti kao poticaj za nova istraživanja, obnove, revitalizacije i popularizacije ovih građevina, što će rezultirati njihovim očuvanjem u budućnosti, što i jeste primarni cilj.

KORIŠTENA LITERATURA

1. ADAMČEK, J. (1973), Vlastelinstvo Greben, *Kaj – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, br. 4 - 5, god. IV, Zagreb, 16 - 23.
2. BELAJ, J. (2009), Bela - ivanovački burg na Ivanščici, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, br. 25, 155 - 182.
3. DOBRONIĆ, L. (1984), Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca, *Rad JAZU*, knjiga 406, Razred za likovne umjetnosti, knjiga XI., Zagreb, 17 - 103.
4. ĐURIĆ, T. (1981), Stanje srednjovjekovnih gradina u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Muzejski vjesnik* 4, Varaždin, 49 – 56.
5. FILIPAN, B. (2011), Odnos topličkog i grebenskog vlastelinstva i plemićkih obitelji te njihove donacije marijanskim svetištima, *Zbornik radova Podno Grebengrada (Sub castro greben)*, Zagreb – Novi Marof, 151 - 161.
6. HORVAT, Z. (2014), *Burgologija: srednjovjekovni utvrđeni gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb.
7. KOŠČAK, A. (1998), *Remetinec i Oštrice*, Zagreb – Remetinec.
8. KOŠČAK, I. (1973), Od Grebengrada do Novog Marofa, *Kaj*, IV, br. 4-5, 71-73.
9. KORUNEK, M. (2012), Pregled utvrda, burgova i kaštela na području Varaždinske županije, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, vol. 28, 227 - 250.
10. KORUNEK, M. (2014), Utvrda Grebengrad kod Novog Marofa, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 36 – 2012, Zagreb, 67 – 81.

⁷ SZABO, Gj. (1920).

⁸ MILETIĆ, D. (2012); HORVAT, Z. (2014).

11. LASZOWSKI, E. (1902), *Hrvatske povijesne građevine*, Knjiga I, Zagreb.
12. MILETIĆ, D. (2012), *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb.
13. NADILO, B. (2004), Ruševine zamkova na jugoistočnim obroncima Ivanšćice, *Građevinar* br.56/2, Zagreb, 105 - 110.
14. OBAD-ŠĆITAROCI, M. (1991), *Dvorci i perivoji Hrvatskog zagorja*, Zagreb.
15. SZABO, Gj. (1920), *Srednjovječni gradovi i Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb.
16. ŠIMEK, M. (1997), Tragovi najstarijeg naseljavanja na području Ivanca i okolice, *Zbornik 600 godina Ivanca*, Ivanec, 9 - 22.
17. ŠIMEK, M. (2003), Srednjovjekovna utvrda Paka - početak arheološkog istraživanja, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 1/2003, Zagreb, 156 - 162.
18. ŠIMEK, M. (2006), Srednjovjekovna utvrda Paka kod Novog Marofa, *Novomarofski zbornik*, Novi Marof, 67 - 79.
19. ŠIMEK, M. (2012), Burg Paka, *Kaj – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, vol. 45, no. 1 -2, 61 - 94.

KORIŠTENA DOKUMENTACIJA

1. Ministarstvo kulture, Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine (MKF)
2. Ministarstvo kulture, Planoteka Uprave za zaštitu kulturne baštine (MKP)
3. Ministarstvo kulture, Konzervatorski odjel u Varaždinu (KOVŽ).
4. Gradski muzej Varaždin, Arheološki odjel (AO GMV)

SAŽETAK

PROBLEMATIKA OČUVANJA I REVITALIZACIJE FORTIFIKACIJSKE ARHITEKTURE NA PRIMJERU PUSTE BELE, PAKE I GREBENGRADA

Ovaj rad primarno sagledava stanje i potencijal fortifikacijske arhitekture preko tri primjera na području Varaždinske županije. Prva je utvrda Pusta Bela, na kojoj do danas nisu vršeni nikakvi radovi građevinske obnove, kao ni arheološka istraživanja, te obzirom na nepristupačnost i nepostojanje dodatnih sadržaja s kojima bi se ona mogla povezati, nije vjerojatno da će u skorije vrijeme na njoj započeti bilo kakvi radovi. Drugi primjer je utvrda Paka, koja je jedan od rijetkih primjera ovog tipa arhitekture koji je u potpunosti arheološki istražen, konzerviran i prezentiran, ali je nakon istraživanja uvelike zanemareno njezino sustavnije održavanje, te postoji opasnost od pojave novih degradacija njezinih zidova. Treća je utvrda Grebegrad, koja zapravo stoji negdje između prva dva primjera, jer je na njoj započela građevinska obnova očuvanih zidova, ali obzirom na obim radova i iznimno visoka financijska ulaganja koja ona iziskuju prije nego građevina uopće bude sigurna za provođenje arheoloških istraživanja, proteći će dosta vremena do trenutka kada će se ona moći smatrati u potpunosti

istraženom, obnovljenom i prezentiranom poput utvrde Paka. Ovaj tip baštine ima veliki potencijal za očuvanje, prezentaciju i popularizaciju kraja u kojem se nalazi, ali u ovoj fazi ti resursi su još uvelike zapostavljeni i većim dijelom neiskorišteni. Međutim, u posljednje vrijeme vidljiv je sve veći interes struke i stručne javnosti za građevine fortifikacijskog karaktera, što će zasigurno potaknuti nova istraživanja, obnove i revitalizacije ovih građevina, te rezultirati njihovim očuvanjem u budućnosti, što i jeste primarni cilj.

Ključne riječi: Varaždinska županija; utvrda; Pusta Bela; Paka; Grebengrad; konzervacija; revitalizacija.

SUMMARY

THE ISSUE OF PRESERVATION AND REVITALIZATION OF FORTIFICATION ARCHITECTURE ON THE EXAMPLE OF PUSTA BELA, PAKA AND GREBENGRAD

This article primarily examines the state and the potential of fortification architecture perceived through three examples in Varaždin County. The first is fort Pusta Bela, where to this day no archaeological excavations or building restorations were done. Due to the inaccessibility of a fort, and lack of additional contents with which it could be linked, it is not likely that any time soon any work will start there. Another example is the fort Paka, which is one of the few examples of this type of architecture that is completely archaeologically researched, conserved and presented, but after research its systematic maintenance was largely neglected, and that could lead to new degradations of its structures. The third fort is Grebengrad, which actually stands somewhere in between the first two examples, because building repairs of its structures started, but due to the volume of work, and extremely high financial investment that they require before building could be even safe for conducting archaeological research, it will take some time until the moment when this fort could be considered as completely explored, repaired and presented like fort Paka. This segment of heritage has great potential for conservation, presentation and popularization of the area where it is located, but at this stage, these resources are still largely neglected and substantially untapped. However, in recent years there is a growing interest for fortification architecture, which will certainly stimulate new research, restoration and revitalization of this type of cultural heritage, and result in their preservation in the future, and that is the primary goal.

Key Words: Varaždin County; fort; Pusta Bela; Paka; Grebengrad; conservation; revitalization.